

ПОРИЈЕКЛО И ЗНАЧЕЊЕ КОСТИЋЕВСКЕ СЈЕТЕ

Слично Јесењину, пјесник Душан Костић је у запису *Нешто као аутобиографија*, у књизи *Душан Костић сâм собом* (НИО „Универзитетска ријеч“ и Удружење књижевника Црне Горе, 1988), на сâмом почетку био изричит: „Моја је биографија у мојим стиховима, разасута тамо, у детаљима, кроз сјећања обојена разноврсним расположењима, радостима и криковима, сада већ један смирен слап“. Јасно је, када је пјесникова биографија у његовим стиховима, да је пјесников живот једино извориште поезије. У поменутом раду, пјесник ће такође записати: „Рођен под аустроугарском окупацијом Пећи 1917. године. Још у колијевци пренијет преко Чакора у Андријевицу па у Плав. У Плаву сам „прогледао“ и почео да разазнајем живот око себе, проводио дјетињство; тако је Плав мој неприкосновени завичај, као Тину Ујевићу Сплит а не Врбсрац у коме се родио“. Рођење ће одредити и његов животни пут. Сталне сеобе у дјетињству, које није бирао, постаће пјесникова животна и пјесничка судбина. „Птица сам селица! Смирења не налазим / ни овдје ни тамо. Само цестама ја далеким / проносим себе — па крај!...“, записаће касније у пјесми *Опроштај*.

Мада се, зависно од времена у којем је настајала и пјесникове животне доби, мијењала, Костићева лирика је, од прве објављене пјесме *Дрхтаји*, из 1931. године, до данас, била и остала својеврсна метафора сјете, костићевске сјете. Сав његов невесели живот у његовим је пјесмама, као што су пјесме прави пјесников живот. Смисао и карактер ове лирике одредио је пјесников животни пут. Неколики су врло препознатљиви елементи на пјесниковом животном путу, као што су и карактеристичне одлике његове лирике, да је можемо препознати и када је аутор не би потписивао.

Душан Костић је сам о себи записао да је „птица селица“. Ако је у младости био селица, живјећи и учећи школу у више мјеста (Пећ, Андријевица, Плав, Подбишће, Колашин, Подгорица, Гусиње, Беране, Вирпазар, Богетићи, Београд) по нужди, ако ни ратни пут није могао да бира, као борац Никшићког одреда, Пете црногорске бригаде, Седме банијске дивизије (Црна Гора, Неретва, Сутјеска, Банија, Мославина, Бари, Београд) — у поратном периоду, пјесник је, као репортер „Политике“ и учесник књижевних вечери, пропутовао читаву Југославију, уздуж и попречице. Живео је у Београду, Тивту и Херцег-Новом.

Страст за путовањем одвела је пјесника замршеним европским друмовима — Париз (три мјесеца), Москва, Лењинград, Кијев, Волгоград, Тбилиси, Будимпешта, Букурешт, Венеција, Торино, Софија, Брисел, Осло, Цирих...

И што је за поезију најбитније: пјесник је по Југославији и свијету путовао будних очију и отворена срца. Рилкеову мисао да треба видјети више градова, љубити пуно жена и пити много вина да би се написао један стих, Костић је далеко превазишао. Готово да нема краја наше домовине који није у стих удјенуо (зачудо ни поетске репортаже нијесу га исцрпле). Опјевао је Ловћен и Виситор, Фрушку и Саву, Лим и Сочу, Дубровник и Мљет, Охрид и Метохију, Београд и Будву, Херцег-Нови и Сомбор... Пјесников боравак у Паризу, даровао нам је један од најелегичнијих циклуса његове лирике — *Балада мене крај мостова*. Ако је Ристо Ратковић родни Лим видио у мору, Костић га је сновидио у мутним таласима Сене. Послије боравак у Тбилисију, добили смо циклус *Ђурђија*, пун сунца и вина. Путујући по Италији, поетски је евоцирао Његоша.

Сада су пјесникови путеви постали краћи и рјеђи. Круг се све више сужава и затвара. Од сјећања се не живи. Отуд сјета.

Коријени пјесникове сјете су и у најличнијој, породичној сфери. То илустративно потврђују и његове пјесме *Писмо мртвој оцу* и *Елегија*. Прва је написана 1940. године, очигледно у Београду („У вече над тијелом града млако се разлије мјесец / и бљесак лизне ширином *двју ријека* (подвукао М. Ђ.). По леђима жељезних мостова жељезнице тутље, трамваји, / сирене зову, сирене пријете и куља свијетло жаруља.“). Пјесник каже: „двадесет и три године / ... а ја те, оче, не видјех!“ То значи да је оца изгубио 1917. године, дакле, оне године када је и рођен. Пјесник је, иначе, рођен јануара мјесеца, а оца је изгубио у јесен исте године („Сада је јесен, мирис зрелих јабука, ко и прије двадесет и три године“). Губитак оца је тим страшнији што га син никада није видио („О, оче мој невиђени, незнани...“). Пјесников бол појачава и сазнање што отац није умро природном смрћу, већ је погинуо као војник у првом свјетском рату (док ће му се син борити у другом), и што није погинуо у родном крају већ далеко од њега — („О што сам морао да зјенама дјетињим не

видим тога лика / кад срце је моје дрхтало — и данас дрхти — од тешког горућег крика, / што си морао, оче мој, у земљи далекој пасти.“). Пјесников бол за оцем је трајан: „кад срце је моје дрхтало — и данас дрхти“, (подвукао М. Ђ.). Бол за оцем је утолико снажнији што је он погинуо млад, „кад је требало / — вољети, / — живјети, / цвати!..“ (Ово је била поетска конструкција зарад антиратног расположења уочи рата, протести а у ствари отац је умро од запаљења плућа и сахрањен у Пећи.)

Пјесник с оцем никада није ријеч њежности прозборио, па су његове болне ријечи „ко гора велике“ и „не могу / на уста!..“ Дјетињство је протекло у жудњи за топлином дома и очева загрљаја. Чак је и несрећни отац, који је, према пјесми, млад погинуо у рату, срећнији од сина, чије ће дјетињство бити ускраћено за топли ријеч „оче“, од сина који ће читавог живота носити тугу за прерано изгубљеним и невиђеним оцем:

*Не, оче, ти не знаш, — ти си био дијете али не као ја,
ти си живио, оче, али дружчије него ја,
ниси осјетио дјетињу тугу за својим драгим, за оцем
својим — као ја,
ниси трпио жаоке љуте ни бодље ријечи што немаш оца
као ја,
и све, и све
ниси имао као ја.*

Тугу згушњавају понављања ријечи *отац* и *ја*, ријечи које означавају два блиска, а заувијек неповратно растављена бића и свијета.

Пјеснику се привиђа отац и он страхује да оца, односно његову сјенку, куршум поново не убије. И коначно, пјесник се оцу враћа и обраћа 1940. године, дакле на почетку другог свјетског рата који ће запријетити и његовој младости. Цијена је готово иста: отац, који је имао срећније дјетињство, главом је платио живот; пјесник је преживио рат, али рана за оцем остаће доживотна.

Пјесма *Елегија*, која је и поименице посвећена мајци, исказује тугу за другим изгубљеним родитељем: и прољеће, без мајке није прољеће („па сад долази оно, ко просјак, голо и касно“). И вјетрови прољећни умрли су, нема никог шуме да разлиста, нема смијеха на улицама. Пјесника маме даљине, као коњи „ржу друмови“. Грије га потајна нада да ће га неко „дочекати хљебом и сољу“. Пјесник се враћа топлим родном прагу, али га пече осјећање кривице што раније није долазио.

Пјесникова туга за изгубљеним родитељима, која је и уопште синовљевска туга, један је од сталних биљега његове сјете.

Интровертне и меланхоличне природе, Костић у пјесмама ратним и оним насталим непосредно последије рата, не опјева борбу као славље и побједу, не барата мржњом и мецима, не псује

и не хули, не зори се као побједник, у његовим пјесмама мање се пирује, више ћути и тугује. Изражавајући вјеру, он не скрива трагику ратовања, људске дилеме и посртања. У тим пјесмама мање је тријумфа, више горчине и сјете, јер побједа је скупо плаћена, а у рату нико није остао нерањив. У пјесмама са ратном тематиком, које су настале на дужој временској дистанци, када су се стишале љубави и мржње, када је вријеме учинило своје, када је трава заборавила већ почела да покрива мртве другове, када живи све више болују „болести мира“, Костић је борбенији, оштрији, сатиричнији.

Са зрелošћу и теретом сопственог искуства, са умирањем револуционарних стремљења, пјесникова ријеч све више бива морално испитивање, обиљежено сумњом, све више опора мисао и опомена. Из најновијих пјесама ратне евокације, стално узнемирава једно питање: да ли су мртви саборци погинули узалудно? И ту су нова, непресушна врела пјесникове сјете. У том смислу, карактеристична је пјесма *Давне очи*, записана на Тјентишту, четири деценије послје битке на Сутјесци. Пир у мјесечној ноћи и испијање вина и живота, прекидају колоне сјенки и скелета и поплава ријеке, препуне историје. Пјесма опомиње да се не забораве мртви другови ни идеали за које су они гинули. Она је пригушена опомена живима да су у истом колу са мртвима, да живот обавезује на борење. Пјесма носи терет мртвих, јер су мртви у живима, као што је са погинулим заувјек пошао и дио живих:

*Пијемо, наздрављамо мјесечини
што се нехајно извлачи из врхова
доскора тамних; просипамо
с пјадела нека јела, неко воће
у славу лова. Чаше па опет чаше
— не зна се шта на искуп; да ли вино,
да ли мјесечину, дах траве, дубину ноћи.
Док не поче одоздо да нам залази ријека
својим непорочним хуком, својом историјом,
својом тугом,
свуд по тераси, по стаклима, око столова.
Гледајте, неко викну, и кроз срму
кренуше колоне сјенки, мукли прах;
глад горостасна зину из мртве војске тамо
што бјеше кроз шуме легла; лотоси тамни свуда,
свуда окол, свуда: огромне очи глади
од којих претрнусмо. Очи тавне и давне.*

Контрастирањем пира живих и глади костура и сјенки мртвих, пјесникова туга достиже високи степен.

У најновијим пјесниковим књигама, у пјесмама у којима се евоцирају рат и револуција, пјесникова разочарања и туге згуснуте су у срџбени крик. То се нарочито огледа у књизи *Ако се наљуће птице*, у истоименом првом циклусу и циклусу *Разлаз*. Пјесме *Стријепања*, *Архипелаг*, *Чудно коло*, *Једном и најзад*, *Скок* и друге, љубављу и сатиром опиру се најезди мржње и расточењу морала. Постоји опасност да заборавимо говор људски. Пјесникова осјећања су све апокалиптичнија. Човјек није више као некада острво, људи су један од другог све даљи и отуђенији, сада је архипелаг („Постајемо архипелаг, / између нас све тамније воде.“). Пјесму *Архипелаг* завршава рефреном: „постајемо архипелаг, / Постајемо Архипелаг“, којом ју је и започео, што по звуку асоцира на гулаг. Међу људима је све мање храбрих, све више кукавица, „Да нам је да се одморимо / од наци-нација и говораница“, итд.

Пјесникову слику свијета затамнио је и крик појачао одлазак блиских пријатеља и сабораца (Бранка Ђопића, Скендера Куленовића, Радована Зоговића, Густава Крклеца, Воја Ђукића и других) на најдаљи пут.

Пјесник који је опјевао херојику и трагику НОБ-е и револуције (пјесме: *Колона у ноћи*, *Пушке у Острогу*, *Зеленгора*, *Језеро под Волујаком*, *Јабланови*, *Пред глинском црквом* и многе друге), који није само стиховима сањао о слободи, већ се за њу и пушком борио (поред осталог и као војник Саве Ковачевића), пјесник који је столовао широм Југославије (само у четирма градовима није боравио: Владичин Хан, Бијељина, Смедеревска Паланка и Копривница) и који је повезивао генерације југословенских пјесника, опјевао је партизанско другарство и људско пријатељство, као што је са горчином изразио и разочарања у идеале своје младости и захлађење односа међу људима. Написао је и читаве књиге у којима преовлађују или доминирају таква осјећања: *Мреже* (1955), *Ако се наљуће птице* (1986), *Сахара* (1987), *Отапање лудила* (1987), које чине невеселу „олупину друговања“, како би пјесник рекао.

О призивању пријатељства најнепосредније говори истоимена пјесма *Пријатељство*. Ништа нам не треба, ни ловор, ни ватромети, ни здравице, ни пејзажи, као ни године младости, ако нема пријатељства. Живот има смисла само када би се вратило заборављено, отровано, у коров бачено и погажено пријатељство, које човјеку може да врати топлину и постојаност. Пјесма *Олупине друговања* још је суморнија и грча. Пријатељство које смо од бршљана правили, поклопила је себичност. „Више нисмо једно око, једна рука“, упозорава пјесник. Обале су нам побјегле, постали смо олупина друговања и друмовања. Човјек је усамљено острво (а метафору острва, као ознаке усамљености и изолације, пјесник ће варирати у бројним пјесмама), друмови што су нас спајали и у сусрете водили, рачвају се унедоглед. Отуда и пјесникова туга која прелази у непролазну патњу.

Костићевска љубав је тугом набијена, ријетко остварива. Више је од снова и чежњи („Па сањам обалу далеку...“; „Ко ме чека?“), него од реалности, више од неспокоја него од среће, више је у њој одлазака него долазака, више растанака него састанака. Најчешће, она је прошлост, сјећање само, или мртва љубав (Дора Фрајденфелд, којој је посвећена књига *Поема о граду и љубави*, 1950, или животна сапутница, којој је посвећена *Тристија*). Од љубави остаје само сјећање на хумку (*Тамнокоса*) и осјећање да је љубав била неухватљива, брза и паперјаста, као у пјесми *Понекад*:

*Понекад ми се учини
да си облак који прође:
био је и нестао.
Била си грана, била си грозђе
које сам једва, можда у сну,
узнесен усном дотакао.*

Као и за пријатељство, метафора љубави за Костића су обале, које не могу да се споје. Напротив, временом и даљином оне се још више удаљавају, као обале ријеке прем аушћу. Између волених бића готово се увијек испријече даљине (*Птице неспокоја*) или растанци (*Похвала маслици*). Као све изузетно и лијепо, што кратко траје, љубав се не збива у садашњости (осим у пјесми *Моћ водопада*, гдје шум воде доприноси остварењу љубави — „она рече да, она рече не“, „она рече да, она рече да“). Љубав као да није остварива, стога што пјесник од љубави хоће округлу пуноћу и топлину ненађену у дјетињству.

Костићева туга је пуним устима исказана у књизи *Тристија* (НИО „Универзитетска ријеч“, 1985). Љубљена жена одлази заувјек. Двије обале се удаљавају, свака на своју страну, мада пјесник љубљеној не да да постане прошлост. У књизи је дат процес умирања, по доласку Незване (гашење погледа, стезање усана, жутило лица, прекрштене руке, пољубац у чело — „просуто вино / преко пепела...“). Башта остаје пуста, „нема ко чешљати гране“ њене. У књизи је и змајевска молитва дјецe да мајка не умре. Пјесник не чује и неће да чује, не види и неће да види пролеће без ње, око пјесниковог субјекта склапа се пустиња, чекање је узалудно, лик љубљене је и на Зоњићевој слици, и људи су непознати без ње, птице су од дома одлетјеле, тугују и палме за женом коју су однијели лоркински црни коњи, она је већ трава, пјесников субјекат је на ивици понора, од туге не види ни вољено море, ствари жене се окрећу око самих себе, све је празнина, љубав је из дома одлетјела птица, свијет постаје независан од ње мртве, као што је она независна од живота, итд. Одиста, Костићева је *Тристија*, као што јој и име каже, једна од најтужнијих књига наше поезије, круна пјесниковог бола који је читавог живота друмовима проносио.

Повезано са доживљајем љубави, у којој је пуно смрти и растанака, а растанак је, — како рече руски пјесник — млађа сестра смрти, са доживљајем љубави као извориштем пјесникове сјете, јесте и осјећање пролазности: тамне ријечи, кратки путеи, самоћа (острво, архипелаг), мртви другови, поплава мржње и себичности, што све утиче да се затамњена сјета слива низ пјесниково перо.

Завичај за Костића није прости географски појам, већ много више. Као класично и уобичајено виђење завичаја, пјесник га поништава и онда кад га слави и чезне за њим. Завичај су за пјесника први пут створене очи, узимање свијета, жудња за животом, метафора сна о срећи, којој ће се пјесник чудом враћати, када год му је болно и када год тај сан није остварив, а он, разумије се, никада то није. Због тога је пјесник тако често и успјешно привид завичаја у стихове претакао. Пјева се само оно што боли и оно што се воли, а без дубоког доживљаја нема истинске поезије.

У ужем смислу, пјесников завичај јесте прадић Плав испод Проклетија, са модрооким Језером и плаховитим Лимом. Међутим, пјесников завичај шири се у концентричним круговима, па његов завичај постаје сва Црна Гора, са Ловћеном, Боксом, Будвом, Херцег-Новим — које је опјевао (*Његош, Бдијење, Сњегови Ловћена, Будва, Дубрава, Мамула, Црна Гора, Хипнос у Рисну, Тврђава у Новоме* и друге пјесме). И најшире, пјесников јединствени завичај јесте Југославија, јер су се у стихове, путописе и поетске репортаже његове „уселили“ и Дубровник и Охрид, Метохија и Фрушка гора, Зеленгора и Мљет, Соча и Триглав, Загорје и Сава. То је тако и стога што свај пјесник увијек пјева ону другу, далеку обалу, а у његовом животу и у поезији, увијек постоји она друга обала, оно далеко и недосегнуто. „Са Скадарлије љубим Проклетије“, рећи ће пјесник (*Једно језеро сава*), као што ће из виситорских тишина жудјети за градом (Београдом): „Мир је мој у шуму корза, у шљунку неке алеје...“ (*Слеђени тишини Виситора*). На сенским мостовима и обалама, пјесник сања дрвене ћуприје на Лиму и обале мутне Саве. За пјесника завичај је вазда оно далеко и нешто друго, јер је он непрестано разапет између двије обале и двије даљине — („Од Лима до Саве — / од Лима до Саве нађох ли себе већ?“ — *Откуда тај Лима шум*). Благодарени таквом виђењу и доживљају завичаја, Душан Костић је на јединствен начин у нашој поезији ријешио однос човјека према градском и природном амбијенту: у стаменој и носталгичној пјесми *Слеђена тишина Виситора*, запет је лук између града и планине, пјесник је, својим љубавима и жудњама разапет између ове двије даљине и обале.

Сасвим природно и спонтано Костићева лирика са завичајним мотивима има тон народне тужбалице, што формом исказа згушњава осјећање туге. Зар стихови из пјесме *Растанак* нијесу чиста тужбалица:

*Зар не видиш сузе ове, о Владико,
над Ловћеном замишљено небо стало?
Са тобом је Црногорац сваки свико,
с тобом нам се сунце свима насмијало.*

*Аох нама, кукавцима, туго сиња,
куд ћеш без нас — у туђини добра није!
Не остављај груде своје, и Цетиња —
кад се мрије, међ' својима нек се мрије!*

Бројни су разлози томе што је слика завичаја тужна и затамњена. Поред далеке и увијек друге обале, то се нарочито односи на социјалну биједу и крваву историју завичаја. Завичај је притиснут немаштином, заосталошћу и мржњама — („Под даждима, под промовљем / све ведро тебе обилази“). Али пјесник се ни таког завичаја не стиди већ га воли (*Елегија о завичају*). Његова је Црна Гора „Још гладна и још гола / сва жуди сјај трпеза“, али он своју и њену тугу скрива и у шутњи носи, иако од ње и због ње мрси власи и тавни (*Црна Гора*). А метафора црногорске историје, поред разноликих слика и асоцијација у многим пјесмама и стиховима, сублимирана је у посљедњем стиху пјесме *Бдијење*: „Спава Црна Гора — крваво мраморје...“. Пјесма постаје једини крик у шутњи скриване туге у доживљају завичаја. Завичај је, значи, још једна пјесникова незазијељена рана.

Свеукупна Костићева лирика прожета је сјетом. Као што се види, знани су њени коријени и разлози. Међутим, костичевска сјета не слаби већ снажи. Она не изазива деструкцију већ љубав према животу. Послије читања ове лирике, као последице болести или плача, рађа се жудња за животом, јер треба „вјеровати, ипак, вјеровати...“.

Miroslav Đurović

ORIGIN AND MEANING OF KOSTIĆ'S MELANCHOLY

Summary

The lyrics of Dušan Kostić is pervaded with melancholy the roots of which the author of this paper finds in the poet's sad childhood, spent in Plav, in Montenegro. The poet cannot get rid of that melancholy; it accompanies him on numerous travels and is present in every one of his poems. However, Kostić's melancholy is specific. It does not weaken but strengthens and encourages the hope. Reading of Kostić's lyrics, like illness of crying, finally results in longing for life and belief in a better and more beautiful future of man.